

NENAD NOVAK
STEFANOVIĆ

Beograd kroz
ključaonice 100 kuća

■ Laguna ■

Copyright © 2019, Nenad Novak Stefanović
Copyright © ovog izdanja 2019, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Kuće su kao ljudi.
Ne možeš predvideti šta će ti pružiti
dok ih ne iskušaš,
u dušu im pronikneš,
pod kožu zađeš.*

Borislav Pekić

SADRŽAJ

Umesto uvoda	11
1. AVALSKI PUT B.B, Memorijalni kompleks neznanom junaku na Avali.....	15
2. ANDRIĆEV VENAC 1, Novi dvor	21
3. BIRČANINOVA 11, Italijanska ambasada.....	27
4. BRAĆE JUGOVIĆA 16, Prvi srpski kabare i kasnije bioskop <i>Balkan</i>	32
5. BULEVAR VOJVODE MIŠIĆA 10, <i>Prva srpska fabrika hartije</i> Milana Vape	36
6. BULEVAR VOJVODE MIŠIĆA 17, <i>BIGZ</i>	42
7. BULEVAR VOJVODE MIŠIĆA 73, Kuća Arčibalda Rajsa.....	47
8. BULEVAR DESPOTA STEFANA 61, Ordinacija doktora Dušana Stojimirovića.....	53
9. BULEVAR MIHAJLA PUPINA 2, SIV	60
10. BULEVAR MIHAJLA PUPINA 4, CK	63
11. BULEVAR NIKOLE TESLE 3, Hotel <i>Jugoslavija</i>	69
12. BULEVAR OSLOBOĐENJA 61, Salon automobila <i>Fiat</i>	73
13. VASE PELAGIĆA 33, Koledž kralja Aleksandra.....	79
14. VASE PELAGIĆA 40, Kuća kralja Petra	83
15. VASE ČARAPIĆA 20, <i>Klasna lutrija</i>	90
16. VLAJKOVIĆEVA 5, Zadužbina Đoke Vlajkovića	94

17. VOLGINA 7, Opservatorija na Zvezdari	98
18. GOSPODAR JEVREMOVA 21, Turska kuća – Muzej Vuka i Dositeja.....	103
19. GRAČANIČKA 18, <i>Džokej klub</i>	112
20. DELIGRADSKA 2, Kuća Cincarina Đorđa Vuča.....	116
21. DELIGRADSKA 13, Kuća Čeha Riharda Škarke.....	124
22. DOSITEJEVA 16, Kuća Stevana Stojanovića Mokranjca	131
23. ZMAJ JOVINA 4, <i>Lotos bar</i> i penthaus prvog beogradskog plejboja	136
24. JELENE ČETKOVIĆ 5, Dom Jovana Cvijića	141
25. KALEMEGDAN 6, Crkva Ružica	147
26. KALEMEGDAN 6A, Kapela Svete Petke	151
27. KALEMEGDAN B. B, Grad despota Stefana Lazarevića	158
28. KALEMEGDAN B. B, Sahat kapija	164
29. KALEMEGDAN B. B, Česma Mehmed-paše Sokolovića.....	169
30. KARNEGIJEVA 2, Arhiv Srbije.....	176
31. KNEZ MIHAILOVA 2–4, Palata <i>Albanija</i>	182
32. KNEZ MIHAILOVA 32, Palata <i>Zora</i>	188
33. KNEZ MIHAILOVA 33, Zadužbina Nikole Spasića	199
34. KNEZ MIHAILOVA 35, SANU	204
35. KNEZ MIHAILOVA 41, Robna kuća <i>Mitić</i>	209
36. KNEZA MILOŠA 23–25, Zgrada porodice Dimitrijević.....	214
37. KNEZA MILOŠA 35–39, Dobrovićev Generalštab	220
38. KNEZA MILOŠA 103, Doktorova kula – prva psihijatrija u Srbiji	229
39. KOSANČIĆEV VENAC 22, Kuća Mihaila Petrovića Alasa ...	233
40. KOSOVSKA 5, Kuća kralja čokolade Šonde.....	237
41. KRALJA MILANA 1, Porođična zgrada industrijalca i gradonačelnika Miloša Savčića.....	241
42. KRALJA MILANA 2, Vukova zadužbina	246
43. KRALJA MILANA 21, Palata <i>Devanha</i>	254
44. KRALJA MILANA 48, Oficirski dom.....	261

45. KRALJA MILUTINA 7, Kuća Dušana Makavejeva.	269
46. KRALJA MILUTINA 33, Mediteraneo stil Milana Zlokovića. . .	276
47. KRALJA PETRA 6, Kafana ?	280
48. KRALJA PETRA 12, Narodna banka	285
49. KRALJA PETRA 16, Robni magazin u stilu art nuvo i secesije . .	292
50. KRALJA PETRA 39, Kuća i radnja Jevrejina Levija	297
51. KRALJA PETRA 41, Kuća sa zelenim pločicama	304
52. KRALJEVIĆA MARKA 1, Kuća Luke Čelovića.	310
53. KRUNSKA 50, Stambena vila gradske elite.	315
54. KRUŠEDOLSKA 2A, Hram Svetog Save	320
55. MAJKE JEVROSIME 16, Prvi socijalni stan beogradske moderne	331
56. MAKEDONSKA 23, Jezuitski manastir	335
57. MAKEDONSKA 36, Kuća Jovana Smederevca	340
58. MALI KALEMEGDAN 1, Paviljon <i>Cvijeta Zuzorić</i>	345
59. MALI KALEMEGDAN 5, Masonska loža <i>Ali Koč</i>	355
60. MASARIKOVA 4, Oficirska zadruga – <i>Kluz</i>	360
61. MILENTIJA POPOVIĆA 9, Sava centar	366
62. MIHAILA MIKE JANKOVIĆA 6, Muzej <i>25. maj</i>	375
63. MIHAILA MIKE JANKOVIĆA 6A, Kuća cveća	381
64. MOLEROVA 33, <i>Euridika</i> na Vračaru	390
65. NARODNIH HEROJA 41, <i>Geneksove</i> kule.	397
66. NJEGOŠEVA 1, Društvo za ulepšavanje Vračara	404
67. NJEGOŠEVA 20, Kuća pukovnika Elezovića	410
68. NJEGOŠEVA 63, Ministarska zgrada	415
69. OBILIĆEV VENAC 29, <i>Ruski car</i>	421
70. PARISKA 11, Francuska ambasada	425
71. PARISKA 15, Kuća viceguvernera i fotografa Marka Stojanovića. .	432
72. PATRIJARHA DIMITRIJA 34, Manastir Rakovica.	437
73. RAKOVIČKI PUT (Bulevar patrijarha Pavla) 2, Konak kneza Miloša.	443
74. SAVSKI TRG 2, Železnička stanica.	448

75. SVETOG MARKA B. B, Crkva Svetog Marka (Upokojenje Aleksandra i Drage Obrenović)	453
76. SVETOGORSKA 6, Prva zgrada s podzemnom garažom	459
77. SVETOGORSKA 17, Dom Jevrema Grujića	465
78. SVETOGORSKA 27, Atelje i stan Uroša Predića	470
79. SKERLIĆEVA 1, Narodna biblioteka	476
80. STARO SAJMIŠTE	480
81. STUDENTSKI TRG 1, Kapetan Mišino zdanje.	485
82. STUDENTSKI TRG 13, Zgrada berze	493
83. TAKOVSKA 2, Glavna pošta	498
84. TERAZIJE 20, Hotel <i>Moskva</i>	505
85. TERAZIJE 26, Zgrada bečkog osiguranja <i>Anker</i>	510
86. TERAZIJE 31, Igumanova palata	514
87. TERAZIJE 34, Krsmanovićeva kuća u kojoj je stvorena Jugoslavija	520
88. TERAZIJE 39, <i>Smederevska banka</i>	526
89. TERAZIJE 40, Bioskop <i>Zvezda</i>	530
90. TOPOLSKA 16, Građanska kuća na Vračaru	535
91. TRG NIKOLE PAŠIĆA 5, Dom sindikata.	543
92. TRG NIKOLE PAŠIĆA 13, Dom Narodne skupštine	549
93. TRG REPUBLIKE 1A, Narodni muzej.	554
94. UŽIČKA 44, Rezidencija američkog ambasadora	562
95. UZUN MIRKOVA 14, Kuća prvog direktora policije Cvetka Rajovića.	572
96. FRANCUSKA 3, Narodno pozorište.	578
97. FRANCUSKA 7, Kuća Milana Piroćanca.	588
98. FRANCUSKA 21, Kuća Nikole Pašića	593
99. HUMSKA 26, Vojni hram arhangela Gavrila	601
100. CARA DUŠANA 10, Najstarija stambena kuća u Beogradu.	606
 Izjava zahvalnosti i bibliografija	 617
O autoru	621

UMESTO UVODA

Izbor od 100 kuća jednog grada je kao antologija od 100 pesama jedne nacionalne književnosti. Uvek je to, na kraju, lični odabir. Rukovodio sam se time da iz svakog istorijskog perioda izaberem zdanje koje ga najbolje predstavlja, a postoji, može se dodirnuti. Tako se raširila harmonika stilova od Despotovog grada na istorijskim slojevima Kalemegdana do *Geneks* kula na belini novobeogradskog peska. Kao i kod svake druge antologije, i iz ove su, kao iz pretrpanog kofera, ostali da vire rukavi i nogavice jer ne postoji toliko veliki kofer da u njega stane sve iz ormana istorije.

„Kuća“ je višeznačan pojam, obuhvata uobičajeno značenje doma, ali i više stambene zgrade, kao i božje kuće – crkve. Zvanično se parlament Srbije zove Dom Narodne skupštine, a opisno se može odrediti i kao „kuća demokratije“. Pod krov reči „kuća“ stalo je najviše zajedničkog za sve građevine u koje se uvlačimo i čiji život istražujemo.

Zašto sam izabrao baš 100? Zato što je okrugao broj, dakle bez nekog posebnog razloga. Svideo mi se, zvuči bogato, sito i ne traži dodatak.

Odlučio sam se da kuće poređam po azbučnom redu, a u toj odluci mi je pomogla knjiga Vladimira Velmar Jankovića *Pogled s Kalemegdana*, u kojoj sam naišao na sledeće: *Uzaludno bi bilo tražiti strogi plan, dalekosežno predviđanje, racionalnu organizaciju uređenja. Načelo ovog grada (i sela, odakle taj grad nastaje) je u nekom prislanjanju, dograđivanju, dostizavanju, kad je reč o privatnoj svojini.*

Ove dve rečenice napisane 1938. godine navele su me da se zapitam šta se to izmenilo u Beogradu od tada pa sve do naših dana. Haotičnost urbanističkog rasporeda, nadogradnja, izlazak kuća izvan regulacione linije, preprečivanje ulice – zar to i dalje nisu sile koje upravljaju Beogradom? Velmar Janković je osećao da moćna i nejasna snaga iznutra lomi *urbs Beograda ne dajući mu da se poveže sa logosom*. Kakva je to podzemna spirala koja nam je zavrtila živote? Ta bezimena sila nije dopustila gradu da dobije čvrstu strukturu i smislenu geometriju, osovину oko koje se razvija.

Jednom mi je kustos Austrijskog muzeja arhitekture, dok smo obilazili stilski ujednačene bečke kvartove unutar Ringa, rekao: „Srećni ste što živite u Beogradu. Ja volim da dođem u Beograd. Dođem nekad sam. Uzmem hotel u centru i odem na izložbu. Šta sve tu ima da se vidi! Ma, to je kod vas poređano onako, sve jedno na drugo. Da ne verujete, kakav haotičan red! Kustos vaše izložbe je umetnik. Više umetnik nego urbanista.“

Tamo gde je Velmar Janković sa žalom primetio haos koji nam vrti živote u spiralu oluje, austrijski kustos je video nešto sasvim drugo – izložbu, predivnu izložbu koju je uređio kustos-umetnik. Obojica su, svako iz svog ugla, bili u pravu. Obojica su Beograd videli kao rečnik.

Adresar Beograda je kao rečnik nepovezan po semantici. Jedna do druge stoje reči sasvim različitog značenja. „Pijaca“ stoji pored „pijavica“. Ulica Kralja Petra je primer tog haotičnog arhitektonskog rečnika. Ređaju se jedna do druge kuće iz različitih epoha i udaljenih stilova. Od geometrijskog vizantizma Patrijaršije, preko otomanskog *Znaka pitanja*, socijalističkog realizma Udbine zgrade, pa do akademizma Narodne banke, secesije Robnog magazina...

Kuće u ovoj knjizi o Beogradu složene su po azbučnom redu iako je knjiga štampana latinicom. Time sam želeo da knjigu organizujem na način na koji je urbanistički „organizovan“ Beograd i oponašam njegovu svuda prisutnu kontradikciju kao estetski ne-princip. Azbučni red adresa štampanih na latinici je slika Beograda, slika naše prestonice na promaji istorije, čija iščašenost duboko prijanja uz srce.

Beograd, u proleće 2019.

AVALSKI PUT B.B.

Memorijalni kompleks
neznanom junaku na Avali

Sneg se otopio i Avala se ukazala kao sablasna piramida. Planina je gola, skoro bez drveća. Tek ponegde štrči stablo. Strme padine na sebi nose tragove vododerina koje su napravile bujice otopljenog snega. Pogled nema na čemu da se zadrži. Na vrhu su ostaci utvrđenja koje zastrašujuće bezlično stražari nad ovom goleti.

U proleće 1927. šumadijska kapija Beograda bila je ružna. Međutim, arhitektu Viktora Viktoroviča Lukomskog je taj avetni prizor ozario. On je video nešto drugo. Njemu golet nije bila odbojna. Za njega je to bio prizor o kojem sanja svaki arhitekta: ogroman, prazan prostor na strateškom mestu.

Pešačeći po strminama umalo nije upao u otvor rimskog rudnika. Naišao je na nekoliko rudarskih šahtova. Bili su uzani, taman da se niz konopac spusti osoba sitne građe, neko dete-rudar. Skoro dvadeset vekova ranije izdubili su ih rimski robovi. Avala je bila ogoljena jer se na njoj topila ruda, a za topljenje je služilo drvo. Rudarska okna bila su razbacana po ćosavoj planini kao krtičnjaci. Zidine na vrhu

su ostaci vojnog utvrđenja i trezora za istopljeno srebro i zlato. Rimska centurija je ovde nadzirala rudare dovedene po kazni: secikese, čedomorke, hrišćane... Okna avalskog rudnika su i danas neobeleženo stratište hrišćana. U podzemni kamen su urezivali krstove koji su ostajali u večnoj tami.

U srednjem veku utvrdu su neko vreme držali Srbi. Zvali su je Žrnov. Lukomski nije želeo da sačuva ništa od istorije te goletne planine. U dogovoru s jednim (jedinim) važnim čovekom u državi, Avali je određena drugačija simbolika: ona će postati vesnik nečeg sasvim novog.

Dvorski arhitekta je prethodnica te nove simbolike prestonice. On je omiljeni projektant kralja Aleksandra, pa je otuda određen da zabode kolac na pustoju strmini. Dobija zadatak da izgradi hotel za odmor kraljevske porodice kada bude nadzirala gradnju koja će tek uslediti. Zamišljeno je da u hotel potom dolaze delegacije i narod u hodočasnom obilasku avalskog akropolisa koji je u tom trenutku i dalje samo nacrt na kraljevom radnom stolu.

Graditelj od kraljevog poverenja stigao je u Beograd u talasu ruskih emigranata posle Oktobarske revolucije. Lukomski se pokazao kao odmeren karakter, šlifovan na dvorskom ceremonijalu Romanovih. Poznavanje ceremonijala jednako će mu pomoći da se snađe u novoj zemlji kao i zvanje arhitekta. U diskusijama u vezi sa izgradnjom kompleksa Kraljevskog dvora na Dedinju istakao se osećajem za monumentalno, koje je vešto uklapao u savremene stilove. Ivan Meštrović i Lukomski bili su dvojica umetnika koji su najdublje pronikli u kraljevu dušu. Otuda nije slučajno što su baš oni dobili prestonu planinu da na njoj postave simbole novog doba.

Kao i dvor na Dedinju, avalski hotel je na padini koju osvaja kaskadom. Slične su im i široke terase natkrivene arkadnim lukovima, s kojih je pogled zadivljujuć. Dvor je ipak, skladno delo, dok na hotelu srpski vizantizam ostavlja utisak prenaglašenosti – glomazni tremovi na toj maloj zgradi u obliku kocke izgledaju nakalemljeno. Uzevši u obzir skroman broj soba, stepenište kojim se stiže do hotela deluje zaista preveliko. To monumentalno stepenište čuvaju dve sfinge. Betonske skulpture delo su vajara Vladimira Zagorodnjuka, vernog pratioca Lukomskog. Pored skulptura lavolike žene s krilima, Zagorodnjuk je radio i kapitule na dvorskim stubovima i tremovima hotela. Prema grčkom

mitu Sfinga je dočekivala prolaznike pitanjem: „Ko ujutru ide na četiri, danju na dve, a uveče na tri noge?“ Tačno je odgovorio samo Edip. Rešenje zagonetke je svima poznato: čovek. Kao dete baulja, zatim hoda na dve noge, a u starosti se poštapa. Kad je čula ispravan odgovor, Sfinga je skočila sa stene u more. Tajna koju čuvaju sfinge na početku raskošnog stepeništa toliko je velika da je morala da bude poduprta zidom od snažnih komada granita.

Hotel na Avali je dobio pozitivnu ocenu naručioca, kralja Aleksandra. Kralj je u odmaralištu video sliku svoje državne ideje. Modernizam sa bogatom srpsko-vizantijskom tradicijom. Nije mu smetala stilska neusaglašenost slična neharmoničnosti delova njegove kraljevine. Lukomski je zahvaljujući dobro obavljenom zadatku dobio i naredna zaduženja – da projektuje Patrijaršiju i bude glavni konsultant za Beli dvor. Kralj je u hotelu na Avali video i odgovarajuću prethodnicu onoga što će na vrhu planine projektovati njegov drugi omiljeni umetnik, Ivan Meštrović.

Tek kad se popne na televizijski toranj, izgrađen dvadesetak godina kasnije, može se shvatiti monumentalnost zamisli Lukomskog.

U prvom planu se izdvaja hotelsko stepenište raskošne širine, koje razvedeno u odmorišta uklizava u hotelsku zgradu i skoro je guta. Odozgo gledano, sfinge su samo tačke, ali se jasno vidi da one leže na početku hramovne staze na kojoj je hotel propilej. Stepenasta staza, prava kao strela, penje se do vrha avalske piramide. Tamo je hram.

Četiri godine pošto je dovršen taj čudni hotel Lukomskog otvoreni su radovi na izgradnji Spomenika neznanom junaku. Eksplozije dinamita izbrisale su svaki trag pređašnje istorije Avale, da bi na kapiji Beograda bio podignut

hram bez krsta i zvona. Svaki kamen Žrnova je uklonjen. Kralj Aleksandar je srebrnim budakom iskopao prvi busen zemlje na toj čistoj zaravni i Ivanu Meštroviću odobrio projekat čija će realizacija trajati četiri godine.

Meštrović je u Splitu izradio osam karijatida od jablaničkog mermera, koje su prenošene kao relikvije do vrha Avale. Karijatide su bile odevene u blago stilizovane narodne nošnje iz različitih delova kraljevine, a na glavama su nosile krov sarkofaga koji je pravljen po uzoru na mauzolej cara Kira u staroj prestonici Pasargadu. Čemu persijsko svetište na Avali? Ovo Sfingino pitanje ostalo je bez odgovora, ali je iznedrilo jedno drugo.

Kralj Aleksandar je tri puta udario srebrnim budakom o avalsku zemlju označavajući početak radova, pisale su *Beogradske novine*. Obično se udari jednom. Zašto tri puta? Zato što Veliki majstor tri puta udara čekićem o katedru kada otvara radove u loži Slobodnih zidara. Da li to znači da je kralj Aleksandar bio mason? Njegovo ime nije pronađeno ni u jednom spisku masonerije, ali on je bio više od običnog člana – on je bio izvršilac masonskih ideja. Kralj je na grudima imao veliku tetovažu orla raširenih krila, koja je nastala u vreme njegovog školovanja u Rusiji, kada je postao član pravoslavnog reda templara. Njih ne treba mešati sa slobodnim zidarima, ali je pripadnost ovom redu svakako ukazivala na kraljevu sklonost ka tajnim udruženjima. Zbog svega što je za njih učinio, jugoslovenski masoni su kralja Aleksandra smatrali bratom. U vreme diktature, kada je ukinuo Skupštinu, ministre je birao uglavnom iz redova masona. Kada je ubijen, u svim jugoslovenskim ložama, najpre u zagrebačkoj, držane su mu posmrtno počasti koje se odaju samo nastradaloj braći.

Na slobodnozidarske tajne Avalskog kompleksa ukazuje i hram na vrhu Avale koji je zapravo kopija grobnice persijskog cara Kira. Međutim, u vreme kada je Meštrović projektovao verovalo se da je to grobnica koju je kralj Solomon izgradio za svoju majku. Vajar je zapravo kopirao Solomovnu grobnicu, a kralj Solomon, kabalista i vladar onostranih sila, mudrac je kojem masoni posvećuju svoje hramove i radove.

Interesantan podatak je i to što je Meštrović kompleks na Avali izveo iz projekta nesagrađenog Vidovdanskog hrama, koji bi novom religijom integrisao posvađana jugoslovenska plemena u nov narod. Svevideće oko, kao simbol masonerije, moglo se povezati sa Vidovdanom, praznikom Svetog Vida.

Ipak, sticajem nesrećnih okolnosti, samo četiri meseca nakon polaganja kamena temeljca, kralj Aleksandar strada u Marseljskom atentatu. Raspašće se ubrzo i njegova državnostvorevina, a Avalski kompleks s vremenom će postati ono što je od početka pokušavao da izbegne – spomenik jedne velike nedovršene ideje.

ANDRIĆEV VENAC 1

Novi dvor

Rodio sam se 6. septembra 1923. u porodičnom krevetu od mesinga u levom krilu kraljevske palate u Beogradu. U prizemlju su moj otac kralj Aleksandar i stric knez Pavle uzbuđeno i sa nestrpljenjem čekali na taj događaj. Jedna babica je objavila moje rođenje. Otac je bio suviše uzbuđen da bi se popeo u sobu, tako da me je stric doneo i pokazao ocu. Otac me je, opušten i srećan, uzeo u naručje napominjući mom stricu da ličim na mog dedu, rumunskog kralja Ferdinanda. Po tradiciji ispaljen je iz topova sto jedan plotun iznad Beograda da objave rođenje Prestolonaslednika.

Budući kralj Petar II Karađorđević u svojim memoarima *Moj život* beleži još nekoliko detalja koje je zapamtio iz detinjstva u Novom dvoru. Jedan od njih bio je skroman doručak: *Uvek je bio isti: sok od limuna, puding od pirinča i ono što se naziva „pap“, neka vrsta kaše. Iako se dvor nalazio u samom centru grada, tek uskom ulicom odvojen od stambenih zgrada, ipak je bila sazidana posebna zgrada za kuhinju. Kuća u šumadijskom stilu bila je tunelom spojena sa suterenom dvora, a odatle je hrana raznošena liftom!*

Dadilja Bel je najstarijeg sina rumunske princeze Marije i jugoslovenskog kralja učila da se moli na engleskom, a dadilja Srпкиnja, kako navodi kralj Petar II Karađorđević, učila me je da recitujem našu nacionalnu himnu. To su bili prvi jezici koje sam naučio. A moja majka i otac uvek su između sebe govorili francuski.

Svaki prekršaj protokola bio je kažnjavan: *Jednom je, bez sumnje izmoren teškim dužnostima, moj otac predložio da zajedno prošetamo. Kada sam ga glatko odbio, uzeo me je, skinuo mi pantalone i dobro me istukao svojim štapom sa zlatnom drškom.*

Petar II ostavio je i dragocen zapis o tome kako je izgledala unutrašnjost Novog dvora od koje danas nije ništa ostalo. Naročito mu je bila zanimljiva „duhan soba“ u otomanskom stilu, u kojoj je vladar ukazivao poštovanje gostima iz Bosne. *Sedeli su na minderluku pored zidane peći, a sav nameštaj je bio rezbaren. Čilimi su prekrivali i pod i zidove.*

U trpezariji je pak vladao evropski stil. Voda je žuborila u fontani od kararskog mermera. Na zidu se u velikom ogledalu u zlatnom ramu videla cela trpezarija sa dugačkim stolom u sredini. Za stolom je bilo postavljeno trideset pet stolica sa rezbarenim naslonima i rukohvatima. Trpezarija je bleštavo osvetljivana pomoću tri lusteru od murno stakla.

Iza krajeva plavih, svilenih zavesa izvirivali su stubovi od hrastovine u formi beskrajne pletenice. A iza te plave zaves je bio grad! Uska Dobrinjska ulica odvajala je sa svojih nekoliko metara širine stambene zgrade od vladarskih prozora. Nigde u Evropi dvor nije bio toliko utisnut u centar grada. Plač tek rođenog kraljevića čule su komšije koje su izašle na prozore svojih stanova.

Kraljević Petar je imao sedam godina kada je dvor preseljen na Dedinje. Gradsko zdanje dinastija je poklonila državnom muzeju umetnosti i arheologije. Zbirka je nastala spajanjem fondova Narodnog i Muzeja savremene umetnosti, čiju zbirku je uglavnom činila kolekcija kneza Pavla. Novoformirana ustanova kulture dobila je ime po obrazovanom knezu koji je bio veliki ljubitelj umetnina.

Preuređenje porodičnog u galerijski prostor povereno je arhitektama Dragiši Brašovanu i Ivanu Zdravkoviću. Od raskoši dvorske malo šta je ostalo, kao na primer duborez tavanice u prespanskoj sobi. Zguljeno zdanje oneobičila su i platna velikih majstora.

Muzej je otvoren 1936. godine. Za direktora je postavljen Milan Kašanin, koji se pokazao ne samo kao dobar kustos, već i kao mudar upravitelj jer je pred bombardovanje Beograda 1941. najvrednija dela zazidao u podrum. Operacija je izvršena u tajnosti, za nju je znao samo domar. Kašanin se plašio da seli muzej kao što je učinjeno u Prvom svetskom ratu, kada su u albanskim gudurama nestali mnogi eksponati i čitave kolekcije antičkog novca. To se pokazalo kao dobra odluka. Zgrada je oštećena u borbama za oslobođenje Beograda, ali su zazidani eksponati ostali čitavi. Zahvaljujući Kašaninu sačuvana su remek-dela poput Moneove *Ružičaste katedrale*, po nekim proceniteljima vredne osamdeset miliona evra, Gogenove *Tahićanke*, čija bi početna cena na aukciji iznosila između osamnaest i dvadeset miliona evra, Pisaroovog *Trga francuskog pozorišta*, čija se vrednost procenjuje na između deset i petnaest miliona i Renoarove *Kupačice* čija početna cena iznosi osam miliona evra.

Šta se krilo iza ledeno glatkog lica kneza namesnika? Sigurno je bolje umeo da proceni Veronezea i Direra od

svojih savremenika Musolinija i Hitlera, s kojima se rukovao i pravio paktove. Jugoslovenski oficiri su ga po nalogu iz Londona svrgli s vlasti i postavili na tron maloletnog kralja Petra II Karađorđevića, rođenog u dvoru koji je knez preuredio u muzej nadajući se da će tako preokrenuti i dinastičku sudbinu. Karađorđevićima su emigracija i proterivanje iz Beograda bili usud. Svi do jednoga su prešli taj put. Za manje od mesec dana po stupanju na presto preći će ga i Petar II.

Nema sumnje da je knez Pavle tokom sedam godina svog namesništva ojačao tanku kulturnu scenu u Srbiji. Možda je to bilo dovoljno za jednog vladara. No, pitanje je da li će mu istorija zbog otvaranja muzeja oprostiti vožnju u mercedesu bencu *770 Grosser open tourer* pored vođe Trećeg Rajha, dok su građani Berlina dizali desnu ruku u rimski legijski pozdrav.

Po oslobođenju, Muzej kneza Pavla menja ime u Narodni i 1948. se seli na Trg republike, u nekadašnju zgradu banke. Dvorsko zdanje se preuređuje u sedište Izvršnog veća, potom Predsedništva Srbije, po nacrtima arhitekta Aleksandra Đorđevića.

Arhitekta Milan Minić (projektant i vlasnik hotela *Mažestik*) proširuje dvorsko zdanje za sedam i po metara. Dobi- jen je prostor za svečanu salu. Glavni ulaz je premešten u smeru stepeništa Doma narodne Skupštine. Krajnji rezultat bilo je monotono rešenje. Minić je razbio duh igre koju je imala originalna fasada dvora, rad Stojana Titelbaha iz 1911. godine. Titelbah je umešno uneo tananost svojih damara u akademski okvir. Sve je u tom prvobitnom projektu lagano plesalo u prelivima stubova i timpanona, paučinstih dekoracija koje prekrivaju površine između spratnih prozora. Te raznolike citate iz istorije arhitekture usmerio je ka donjem

uglu, ka kojem se spuštao dvorski masiv. Ugaoni erker, iz kog izrasta bakarni toranj, sliv je fasadnog slapa. Titelbah je bio arhitekta filigranskog rafinmana.

Da bi učvrstio tu žižnu tačku razuđenog zdanja, na vrhu tornja je raskrilio orla. Kruna se sjajila na ćubi. U otvorenom kljunu kliktao je kao sečivo oštar orlovski jezik. Ovaj lovac nebeski sav je bio u pozlati i bleštao je na suncu bacajući zlatnu senku po dvorskom krovu.

Posle oslobođenja u Drugom svetskom ratu, prvi je stradao krunisani orao, zamenila ga je zvezda petokraka. Razumljivo, ukinuta je monarhija. Novo doba zahtevalo je nov znak. Duže od pola veka ta visoko dignuta petokraka svetlela je iznad Ulice Maršala Tita. Uklonjena je 2003. godine. Tadašnja vršiteljka dužnosti predsednika je uoči Dana državnosti potpisala akt o skidanju simbola komunizma. Grupa alpinista se uzverala uz bakarni toranj. U noćnoj tišini zujala je brusilica i bacala vatrene iskre koje su padale kao zvezdice što brzo zgasnu. Ujutru su građani koji su išli na posao primetili da je Novi dvor ostao bez svog poluvekovnog znaka.

Zlatni orao nije vraćen, niti je postavljen neki drugi vladarski piktogram. Praznina na vrhu tornja, opet, rečito govori. Znakovito je da se ogoljeni toranj nalazi tačno iznad kancelarije izabranog predsednika. Odsustvo ideološkog simbola ukazuje se kao znak vremena bez svojstava.

Zdanje Novog dvora je prošlo kroz „toplog zeca“. Izraz dolazi iz logorskog rečnika i označava propuštanje novog zatvorenika kroz špalir starih koji ga udaraju iz sve snage. Ostavljaju mu modrice, lome vilicu, rebra, čupaju kosu. Iz besnog špalira novajlija tetura vruć, izmenjenog izgleda i uplašen. Ako se poređenje čini prejako, istoriju Novog dvora bi možda trebalo sagledati iznutra, očima zeca.

BIRČANINOVA 11

Italijanska ambasada

Zgrada pred kojom stojimo je unikat – jedini je primerak ranog fašističkog stila u Beogradu.

Investitor je bilo italijansko ministarstvo spoljnih poslova, a arhitekta čuveni Florestano di Fausto. Izgrađena je između 1924. i 1926. u strmoj Birčaninovoj ulici. Adresa je mera pomirenja nekadašnjih protivnika jer ova ulica nije u centru, a ni na periferiji, već negde između. Italijanska ambasada je simbol još jednog pomirenja rođačkih dinastija Karadorđevića i Petrovića. Italijanska kraljica Jelena Petrović od Savoje pružila je ruku vlastoljubivom sestriću kojeg je odgajila posle smrti njegove majke, kneginje Zorke Petrović Karadorđević. Prešla je preko toga što joj je rođačka dinastija proterala oca sa prestola. Sestrić je prihvatio tetkinu pruženu ruku i tako se krenulo u izgradnju višestrukog pomirenja.

Florestana di Fausta su njemu neskloni almanasi neimarstva nazivali Musolinijevim Voltom Diznijem. Di Fausto je Musolinijeve imperijalne snove pretvarao u betonsku stvarnost. Zdepasti diktator, koji je svoju crnu košulju video kao togu, a sebe kao reinkarnaciju Cezara, naručivao je hrpe

projekata. U birou Di Fausta projektovan je onirički izgled Rodosa, osmišljeni su avenije i trijumfalni slavoluk Tripolija, kao i nova Tirana sa rezidencijom kralja Zogua. Musolini je obnavljao Rimsku imperiju. Uticaj „redine Elene“ učinio je da ambasada i rezidencija u Beogradu budu prvo od sedam-

naest diplomatskih predstavništava Italije koje je Di Fausto projektovao. Premda je Italija republika, u salonu ambasade posetioce i danas dočekuje portret kraljice Jelene od Savoje kao sećanje na njene zasluge za izgradnju ovog zdanja. Svojim delovanjem uspela je da se izdigne iznad Benita Musolinija, za kog su žene bile rođene da, kako je govorio „izdržavaju kuću, rađaju decu i nasađuju rogove“. Uostalom, Jelena od Savoje je i doslovno bila viša od Musolinija, čitavih sedam santimetara, a od svog muža čak dvadeset tri.

Sedam prozora se niže u pravilnom rasporedu na belo, ravnoj površi fasade. Kruti su kao vojnici u stroju. Unutar ambasade se prolazi kroz sedamnaest metara dugačak hodnik kojim se pristupa prijemnom salonu s centralno postavljenim portretom kraljice Jelene. Polukružni salon je izveden u mekanim oblinama, iz njega se izlazi u dvorište. Natkriveni trem dvorišne terase je trbušast, sasvim u suprotnosti sa fasadnom koračnicom. Ćardin je zelen i miran, opasan zidovima koji ga štite od gradske buke.

Zdanje italijanske ambasade svojevrsan je materijalni znak velike ljubavne zavere u trouglu Rima, Moskve i Cetinja, o kojoj bi mogao da se napiše uzbuđljiv scenario.

Napuljski princ, naslednik prestola Italije, napunio je dvadeset šest godina, ali nije pokazivao sklonost ka ženama i gnušao se planova o ženidbi.

Vitorio Emanuele, jer o njemu je reč, bio je pritom jedini naslednik italijanske krune. Potomak rodbinskih brakova stideo se svoja sto pedeset tri santimetra visine, mrzeo je sport, pogotovo jahanje pošto je sluga morao da ga penje u sedlo. Otišao je na krunisanje Nikolaja II Romanova da bi

udovoljio roditeljima i video se sa crnogorskom princezom Jelenom. Savoje su radile zakulisno da se brak ostvari. Hteli su da putem tog braka neosetno pripoje Crnu Goru, ali i da poprave dinastičku krv. Gledajući svog sina, bilo im je jasno koliko je izbledela savojska plava.

Kada je crnogorska princeza Jelena Petrović izašla iz voza, na moskovskoj železničkoj stanici dočekale su je rođene sestre Milica i Anastasija, velike ruske kneginje. Osetila se kao da je kod kuće. U tih dvadeset moskovskih dana Vitorio Emanuele bio je okružen tim vitkim i nasmejanim Crnogorkama. *Iz nje je pirkao svež povetarac njenih rodni planina*, pisala je u dnevniku o krunisanju Nikolaja II Romanova buduća rumunska kraljica Marija.

Milica i Anastasija su upućivale sestru u tajne zavođenja. Uzbuđivala ih je mogućnost da se orode sa Savojama. U visokim krugovima ruske aristokratije crnogorske princeze je pratio glas da su vračare. Pričalo se da se bave okultnim ritualima i da je njihov ispovednik, mistični monah Raspućin, ujedno i njihov ljubavnik. One su ga i dovele u budoar usamljene ruske carice Aleksandre Romanov.

U procesiji velikodostojnika iz celog sveta pažljivije oko pronašlo bi i naše junake. Krunisanje je snimala filmska ekipa braće Limijer; bilo je to prvo krunisanje snimljeno kamerom – maja 1896. godine. Ostali su nam samo snimci svečanog dela u kojem su reke zvanica uljudne i krute. Limijerovi nisu snimili stampedo naroda na polju Kodinski, gde je održana proslava za narod. Na tom polju za manevre ruske konjice sakupilo se šeststo hiljada ljudi. Pored besplatne votke deljeni su i pokloni. U strahu da će ostati bez poklona, poslednji redovi su pokrenuli stampedo mase. Zvanično je stradalo hiljadu osamsto ljudi, a veruje se

da realna cifra iznosila oko pet hiljada! Međutim, venčanje je nastavljeno, po ulicama Moskve se igralo, harmonikaši su padali od umora i nanovo se dizali poprskani pivom. Za mrtvima nije oglašena žalost.

Ruska divlja reka na kojoj je pukao led kao da je zahvatila krutog italijanskog princa. Zaljubio se. Prema jednoj diplomatskoj belešci sa Cetinja, kada je visoki gost primetio da je „Crna Gora lepa, ali siromašna i da nema ničeg za izvoz“, kralj Nikola je odgovorio: „Vi, gospodine, zaboravljate moje kćeri.“

Kada se princ Vittorio Emanuele vratio u Italiju, rekao je roditeljima: „Ili Jelena, ili nijedna.“ Svima je laknulo. Na radost Cetinja i Rima, brak je ugovoren, a i mlada je pokazivala neočekivano treperenje koje se tumačilo kao zaljubljenost. Jelena Petrović od Savoje prešla je u katoličku veru u Crkvi Svetog Nikole u Bariju.

Na bračno putovanje išli su u polarni lov! Crnogorska princeza je oduševila muža strašću za pecanjem krupne ribe i pucanjem na divljač. Sveže venčani par ustrelio je na bračnom putovanju pedeset irvasa, šest foka, polarnu lisicu i oko hiljadu ptica. Ubrzo po povratku s puta dobili su zdravo i visoko potomstvo. Imali su petoro dece.

Jelena od Savoje stekla je poštovanje italijanskog naroda skromnošću i prihvatanjem katoličanstva, a neku vrstu strahopoštovanja kada je predskazala zemljotrese u Palermu i Mesini! Italijani su verovali da je ona vidovita i da ume da gleda u dlan.

Dinastija Savoja neslavno je završila. Narod im nije oprostio što su bili suvladari sa Musolinijem i na referendumu im je uskraćen presto. Proterani su iz zemlje. Ambasada u Beogradu kameno je svedočanstvo o crnogorskoj princezi i kraljici Italije Jeleni Petrović od Savoje.

BRAĆE JUGOVIĆA 16

Prvi srpski kabare
i kasnije bioskop *Balkan*

Srbija je duže od pola veka zbacivala tursku dolamu sa svojih leđa. Mic po mic, došao je dan kada je Riza-paša predao ključeve grada knezu Mihailu. Turci su konvojem dereglija pošli niz Dunav, a Morava je krenula uzvodno. Te 1867. godine su se u svetu ka kojem je hrlila Srbija dešavale velike promene. Alfred Nobel je komisiji zavoda za patente pokazao kako štapić diže brdo u vazduh, a Verner fon Simens je patentirao dinamo – generator jednosmerne struje. Dinamit i dinamo – ni bližih reči po slovima, ni daljih po dejstvu! Štraus je izveo *Na lepom plavom Dunavu*, a u Milanu je otvorena *Galerija*, palata namenjena luksuznoj kupovini.

Knez Mihailo je priredio veliko slavlje u čast oslobođenja. Nad Beogradom je pucao vatromet i besplatno se iz državnih buradi točilo piće. Kroz veselu masu zamišljen je prolazio Đorđe Pašona. On je bio trgovac i proizvođač like-
ra, kabeze, salepa i klakera. Ortak u poslu bio mu je mlađi brat Janja. Lepo su zarađivali. Iako je posao dobro išao, stariji Pašona nije mirovao. Stalno je smišljao špekulacije koje je premetao po glavi kao brojanicu u ruci. Dok su drugi

cičali od radosti, Đorđe Pašona je smišljao plan kako da od te radosti zaradi. Vatromet je osvetljavao nasmejana lica, a Đorđe je gledajući ih dobio poslovnu ideju. „Šta ljudi sad hoće?“, mislio je Pašona. „Borba za oslobođenje je završena, dosta je narodu gusala. Radost, veselje, vedra pesma, to narodu treba“, slagalo se u glavi Pašoni dok je šetao kroz razdragani grad. Tako je došao na ideju da osnuje prvi srpski kabare.

Oslobođeni Beograd je bio gladan Zapada. Hteo je da preko noći zameni dolamu žaketom, fildžan šoljom, sećiju kanabeom... „Kad u Parizu pada kiša, oni na Terazijama podvrću nogavice“, govorilo se posprdno za jevropske Srbe.

Što je tursko ostalo rušeno je i slagano u građevinski materijal. Od cigli Stambol kapije, od tih prokletih opeka mučionice na ulasku u grad, sagrađeno je Narodno

pozorište. Mnogo je poslednjih ropaca upila ta opeka stambolka-pijska.

Pašona se razdelio sa bratom Janjom, koji je bio oprezan jer mu se nije ulazilo u rizik s kabareom. Braća su se dogovorila da Janja snabdeva svim vrstama pića kabare-hotel koji je stariji brat planirao da podigne i za koji je već kupio turski han na ulazu u grad. Tu se danas nalaze zgusnute zgrade preko puta parka u kojem je spomenik Vasi Čarapiću.

Preduzimljivi Pašona je već iskopao rupu za temelj kad ga je zaustavila varoška administracija. Došla su nova vremena – svaka zgrada morala je da ima arhitektonski plan odobren od strane države. „Zidam si sikiracija“, odgovarao je gazda Pašona kad su ga pitali šta to zida s tolikim temeljom. Cijija po prirodi, žalio je svaki dinar koji je morao da plati za plan koji je smatrao nepotrebnim.

Prvi beogradski kabare, zvani *Bulevar*, podignut je 1867. godine po nacrtu nepoznatog autora.

Kako se posao zahuktavao, Pašona je doziđivao deo po deo u kvartu zabave. Glavna zgrada je bila pansion sa velikom salom u prizemlju. U sali su nastupali orkestri i plesne trupe iz Austrije i Češke. Ali ne bilo kakve: samo „damen-kapele“.

Bio je neženja, pa mu izbor zabavljačica nije predstavljao preveliki problem. Naprotiv, bila je to prilika da dođe do ženskog društva. Dame su živahno igrale polku i galopirale dvočetvrtinski kan-kan. „Imaš si harem“, govorili su gazdi zavidni gosti. On se samo smeškao. Smatrao je sebe pametnijim od Turaka jer su oni na harem trošili, a on je na njemu zarađivao.

Sala je svake večeri bila puna. Pretežno muška publika padala je u delirijum kada bi „damen“ plesna grupa zaga-

lopirala po bini zadižući dugačke crne suknje. Belina plisirane čipke dizala je salu na noge. Kao krv crvene mašne na podvezicama određivale su granicu do koje se obnažuje noga u svilenim crnim čarapama. Muškarci povučeni kan-kan galopom skakali su na pozornicu. Tada je stupao u akciju gazda Pašona sa svojim kelnerima. Konobari su se očas pretvarali u batinaše, udarali su gvozdenim poslužavnicima po glavi one koji su se preko mere zaneli u balkanski kan-kan.

Slaboplatežni gosti su iz damen-kabarea proterani u krivi Skadarski sokak. Tamo su trajno ostali, smišljajući najpoganije pakosti o svom progonitelju. Širili su glas po varoši kako su pobegli od zaraznih žena i lošeg pića. U inat Pašoni, prozvali su se boemima, a on ih je zvao „pijancima na crtu“: „Nisu ti za fin lokal. Ajd mori, puna usta, džepovi prazni.“

Već ostareo, na samom početku dvadesetog veka Pašona je celokupan posao prodao zemljaku Vandelu Tomi za neverovatnih sto pedeset hiljada dinara. Toma nije promenio vrstu posla i to je i dalje bilo mesto zabave za muškarce. Varijete je radio do duboko u noć.

U varijeteu su od 1907. godine počeli da se prikazuju filmovi, radila je i privatna operetska scena Žarka Savića. *Baron Trenk*, *Knez Ivo od Semberije* i *Prodana nevesta* bile su neke od predstava koje su počinjale u dvadeset tri časa, što je dovoljno govorilo o sklonosti grada ka noćnom životu. Od 1928, ta sala postaje bioskop *Balkan*. Poslednji film u bioskopu *Balkan* prikazan je marta 2010. Od tada je sala napuštena, a zgrada je zaštićena kao Spomenik kulture.